

Juozas KARACIEJUS

**J. GERULIO "SENIEJI LIETUVIŲ SKAITYMAI":
SUDARYMO PRINCIPAI IR REIKŠMĖ LITUANISTIKAI
(lyginant su "Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija")**

Dauguma tiek prieškarinio Kauno (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo) universiteto, tiek pokarinio (išskyrus nebent 1945–1955 m.) Vilniaus universiteto studentų lituanistų pažintį su senaisiais lietuviškais raštais, jų kalbos ypatybėmis bei literatūriniais elementais dažniausiai pradėdavo iš J. Gerulio parengtos ir 1927 m. išleistos chrestomatijos "Senieji lietuvių skaitymai. I dalis: Tekstai su įvadais"¹ (toliau: Skaitymai). Pirmieji po ranka galbūt dar turėdavo tais pačiais metais pasirodžiusius M. Biržiškos "Rinkinius mūsų senovės raštus" (toliau: Raštai), o antrieji – dar 1957 m. išleistą K. Korsako ir J. Lebedžio redaguotą "Lietuvių literatūros istorijos chrestomatiją" (toliau: Chrestomatija). Pastarosios sudarytojai buvo užsimoję nurungti visus ankstesnius panašaus pobūdžio leidinius, nes "anksčiau išleistos senosios lietuvių literatūros chrestomatijos bei raštų rinkiniai (E. Volterio, M. Biržiškos, J. Gerulio ir kt.) yra pasenę, neatitinka šių dienų reikalavimų"².

Kadangi J. Gerulio Skaitymais dažniau naudojosi (ir tebesinaudoja) ne tik studentai, bet ir lietuvių kalbos (iš dalies ir senosios lietuvių literatūros) tyrinėtojai, aiškėja, kad Chrestomatija negali pakeisti Skaitymų. Taigi Chrestomatijos reikšmė lituanistikai gerokai mažesnė, negu buvo tikėtasi. Todėl visai pagrįstai kyla klausimas, kas nulėmė J. Gerulio Skaitymų populiarumą? Norėdami atsakyti į jį, pirmiausia turėtume pasiaiškinti, kokiais kriterijais vadovaujantis buvo atrinkti tekstai ir kokiais principais rėmėsi abiejų chrestomatijų sudarytojai, atrinktus tekstus pateikdami skaitytojui.

Tiesa, prieš pradėdant ieškoti atsakymų į minėtus klausimus, nereikia užmiršti, kad K. Korsako ir J. Lebedžio redaguota Chrestomatija apimtimi, turiniu ir iš dalies paskirtimi yra artimesnė M. Biržiškos Raštams, o ne J. Gerulio Skaitymams, apimantiems tik XVI–XVII a. lietuviškus raštus. Todėl

¹ Dabar galima tik apgailestauti, kad J. Gerulis neištesėjo pažado ir neparengė šio leidinio II dalies, kurioje žadėjo ne tik "tas lytis ir tuos žodžius paaiškinti, kurie ne visiems lietuviams suprantami", bet, matyt, buvo sumanęs praktiškai atsakyti į I dalį rengiant iškilusį klausimą: "ar nereiktų ir iš vokiškųjų, lotyniškųjų ir lenkiškųjų originalų nors po kelis puslapius atspausdinti? Nes didumas mūsų senųjų raštų vertimai, o dėl to įdomu būtų matyti, kaip vertėjai su savo šaltiniais pasielgia" (p. V).

² *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha.* Red. K. K o r s a k a s ir J. L e b e d y s. V. : Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 5.

lyginti galima tik abiejuose leidiniuose pateiktus šių amžių lietuviškus tekstus bei jų komentarus. Be to, panašių leidinių sudarytojai pirmiausia prieš akis turėjo būsimus skaitytojus, t. y. kam šie leidiniai buvo skiriami ir kokių tikslų siekiama. Būtent šios aplinkybės lėmė tekstų atrinkimo bei jų parengimo principus. J. Gerulis Skaitymų "Prakalboje" aiškiai nepasako, kam skiriama knyga, tačiau iš jos pradžios galima numanyti, jog leidinys skiriamas specialistams, plg.: "Mūsų senieji kalbos paminklai plačiai po pasaulį išsklaidyti. Retai kas jais visais pasinaudoti tegali, o naujų leidimų irgi nedaug. Dėl to a. a. Būgos paragintas, trumpuosius tekstus išsisus, o iš ilgesnių didokas ištraukas atspausdinu"³. Be to, čia taip pat paaiškinama, kaip tekstai šiam leidiniui buvo atrinkti.

Chrestomatijos sudarytojai leidinio "Pratarmėje" konkrečiau nusako, kam jie skiria savo leidinį, plg.: "Senosios lietuvių literatūros, išsivysčiusios feodalizmo epochoje, pirminiai šaltiniai, dauguma senųjų lietuviškų raštų, šiandien yra sunkiai prieinami: jie yra tapę bibliografinėmis retenybėmis, kurių net didžiosiose respublikos bibliotekose bėra išlikusių vos vienas kitas egzempliorius. P a d a r y t i t u o s r a š t u s a r b e n t b ū d i n g e s n i a š i a s j ų i š t r a u k a s p r i e i n a m e s n e s m ų s ų v i s u o m e n e i, y p a č m o k s l e i v i j a i (išretinta mano. — J. K.), ir yra šios chrestomatijos uždavinys"⁴. Tekstų atrinkimo kriterijai čia taip pat aptariami: "Ši chrestomatija yra lietuvių literatūros, o ne apalai lietuviškų raštų istorijos chrestomatija. Taigi joje pateikiama tik toji medžiaga, kurios žanriniai ar stilistiniai požymiai leidžia ją priskirti istoriškai besivystančiai grožinei literatūrai. Užtat šioje chrestomatijoje nepateikiami tie senieji lietuviški tekstai, kurie yra arba grynai valstybinio administracinio pobūdžio (pvz., įvairūs dokumentai, teisiniai aktai, valdžios atsisaukimai ir pan.), arba tiesiogiai priklauso religiniam kultui (pvz., įvairios maldos, giesmės kaip tokios ir pan.), arba yra ištiesai filologinio bei pedagoginio turinio (pvz., žodynų, gramatikų, elementorių tekstai). Tuo ši chrestomatija skiriasi nuo anksčiau išleistų senosios lietuvių literatūros chrestomatijų, į kurias paprastai buvo dedami visų lietuviškų raštų tekstai, nepaisant jų žanrinių ar stilistinių ypatybių. Tų chrestomatijų sudarytojai dažniausiai rūpinosi pateikti medžiagos ne tiek mūsų literatūrai, kiek Lietuvos praeičiai bei jos kultūrai, lietuvių kalbos istorijai tyrinėti. Be to, buržuazijos valdymo laikais išleistos chrestomatijos buvo ypačiai perkrautos įvairių grynai religinio bei kultinio pobūdžio tekstų (maldų, giesmių, pamokslų, biblijos vertimų). Jose tokiu būdu buvo pabrėžtinai iškeliamas religinių raštų vaidmuo lietuvių tautos kultūriname gyvenime (išretinta mano. — J. K.) ir, antra vertus, skiriamas aiškiai per mažas dėmesys pasaulietinio turinio raštams bei grožinės literatūros

³ Gerulis J. *Senieji lietuvių skaitymai. I dalis*. K.: Lietuvos universiteto leidinys, 1927, [p.] V.

⁴ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, 5.

užuomazgoms senojoje lietuvių raštijoje.

Šioje chrestomatijoje, priešingai, pagrindinė vieta skiriama kaip tik pasaulietinio turinio raštams ir tiems senosios lietuvių raštijos tekstams, kuriuose pasireiškia pasaulietiniai motyvai bei pirmieji meninės išraiškos elementai. Štai kodėl šioje chrestomatijoje gausiai pateikiamos įvairių religinių knygų prakalbos, dedikacijos, panegirikos, kuriose daugiausia pasireiškė kaip tik pasaulietiniai motyvai bei grožinės išraiškos priemonės⁵.

Iš šių ilgokų Chrestomatijos "Pratarmės" ištraukų matome, kad ši anų dienų reikalavimus atitinkanti knyga skiriama ne specialistams (netgi ne studentams!), bet visuomenei, ypač moksleiviams, ir pagrindinis jos tikslas — savitai ir naujoviškai supažindinti skaitytojus su senaisiais raštais ar bent būdingesnėmis jų ištraukomis. Deja, iš karto pasakytina, kad dėl tuo metu vyravusių ideologinių nuostatų Chrestomatijos rengėjams šio sumanymo iki galo nepavyko įgyvendinti. Tai aiškiai rodo kai kurių Chrestomatijoje pateiktų senųjų lietuviškų raštų apimtis⁶. Galima būtų manyti, jog tai suprato ir jautė patys Chrestomatijos rengėjai, ir todėl knygos "Pratarmėje" atsirado ilgiausių sofistinių išvedžiojimų, kuriais bandoma įteigti skaitytojui, kad senieji religiniai raštai nėra labai reikšmingas šaltinis lietuvių kultūrai bei literatūrai tyrinėti. Tokie teiginiai, drįsčiau sakyti, labai padėjo įsivyrauti neigiamai pažiūrai į senuosius raštus.

Kadangi skiriasi aptariamų chrestomatijų adresatas, savaime suprantama, kad ir atrinktų lietuviškų tekstų pateikimo principai turi skirtis, nes, kas reikalinga specialistui, visai nebūtina eiliniam skaitytojui ir atvirkščiai. Tai kaip abiejuose leidiniuose pateikiami jau atrinkti tekstai? J. Gerulis apie tekstų pateikimo principus rašo: "Kalbos ir rašybos nei taisyčiau, nei lyginau. Juk mes norim patirti, kaip anais laikais iš tikrųjų kalbėjo ir rašė, o ne kaip kas nors iš mūsų Mažvydo, Daukšos arba Širvydo vietoj, sakos, rašęs būtų. Tiktai stambiąsias spaudos klaidas ištaisyčiau pastabose, bet, kaip man dabar rodos, ir tas tankiai be reikalo"⁷. Vadinasi, J. Gerulis stengėsi pateikti autentiškus lietuviškus tekstus, t. y. tokius, kokie reikalingi specialistui.

Kiek kitaip su senaisiais tekstais elgėsi Chrestomatijos sudarytojai. Jie sako: "Rengiant šią chrestomatiją, teko spręsti sudėtingą tekstų kalbinio pateikimo klausimą. Kaip žinoma, feodalizmo epochos lietuviški raštai yra parašyti savita, labai įvairiopa rašyba, skirtinga nuo mūsų dabartinės rašybos, o jų kalba turi nemaža šiandieninėje literatūrinėje mūsų kalboje nebevertojamų archaizmų bei tarmybių. Visa tai gerokai apsunkina tų raštų skaitymą, o kai kuriais atvejais daro jų turinį net sunkiai suvokiamą. Turint tikslą šioje chrestomatijoje pirmiausia pateikti medžiagos lietuvių literatūros isto-

⁵ *Ten pat.*

⁶ Pvz., žymiausio XVI a. rašytojo M. Daukšos lietuviškus raštus Chrestomatijoje reprezentuoja tik nepilna 21 Postilės eilutė (18 eilučių iš 7 puslapio ir 2,5 eilutės iš 339 puslapio). Todėl vargu ar iš tokių ištraukų galima ką nors pasakyti apie M. Daukšos lietuviškų raštų kalbos bei stiliaus ypatybes ir jų literatūrinius elementus bei išraiškos priemones.

⁷ Gerulis J. *Senieji lietuvių skaitymai*, [p.] V.

rijai studijuoti, teko pasirūpinti, kad į chrestomatiją dedami senosios lietuvių raštijos tekstai būtų lengvai suprantami. Dėl to jie buvo transponuoti į dabartinę rašybą ir iš dalies į dabartinę literatūrinę kalbą, atsisakant daugelio fonetinių ir morfologinių archaizmų bei tarmybių, tačiau nekeičiant leksikos ir sintaksės. Iš senovinių morfologinių lyčių transponuojant tepaliktos tik tos, kurios ypačiai būdingos lietuvių kalbos istorinio vystymosi atžvilgiu ir kurios suteikia senųjų lietuviškų raštų kalbai bei stiliui savitą koloritą. Visos senovinės leksinės, morfologinės ir sintaksinės lytys, kurios galėtų būti nesuprantamos šių dienų skaitytojui, yra paaiškintos išnašose prie kiekvieno transponuoto teksto⁸.

”Norint kiek galima akivaizdžiau parodyti feodalizmo epochos lietuviškų raštų pobūdį ne tik turinio, bet ir kalbos, rašybos, spaudos technikos atžvilgiais, šioje chrestomatijoje greta transponuotų tekstų pateikiamos ir jų autentiškos fotokopijos, išskyrus tuos atvejus, kai originalų tekstas nėra išlikęs⁹.”

Iš pastarosios Chrestomatijos ”Pratarmės” citatos ne tik paaiškėja, kad knyga skiriama ne specialistams (dėl to ir prireikė XVI–XVII a. lietuviškus tekstus ”išversti” į dabartinę kalbą), bet ir dar vienas įdomus dalykas: Chrestomatijos rengėjai to meto privalomais ideologiniais štamais prisagstytoje ”Pratarmėje” kelis kartus akcentavę knygos išskirtinumą, jos pranašumą, be jokios abejonės, suprato, kad tokiais principais parengus senuosius lietuvių tekstus minėti teiginiai pakimba ore. Todėl rengėjai buvo priversti ieškoti išeities – greta į dabartinę kalbą transponuotų XVI–XVII a. tekstų įdėti ir jų fotokopijas. Tačiau moksleiviams arba plačiajai visuomenei kiekvieno teksto fotokopija nereikalinga, o specialistams nereikalingi transponuoti tekstai. Galbūt netgi galima paabejoti, ar iš tikrųjų ši knyga skiriama visuomenei, juolab, kad ”Pratarmės” pabaigoje teigiama: ”Fotografuoti tekstai galima naudotis šios chrestomatijos medžiaga ne tik mūsų literatūros istorijos, bet ir lietuvių kalbos reikalui¹⁰”. Prisiminus tekstų atrinkimo ir jų parengimo principus, pastarajame teiginyje, atrodo, galima išvelgti ir prieštaravimą.

Taigi, netgi nesileidžiant į detalesnę abiejų chrestomatijų lyginimą, aiškiai matyti, kad šitaip parengta ”Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija” negali pakeisti J. Gerulio ”Senųjų lietuvių skaitymų”, nes tokiais eklektiškais principais parengta Chrestomatija dabar negalime pasinaudoti ir kaip mokomąją knygą – studentai visomet pirmiausia žiūri į transponuotą, o ne į fotografuotinį tekstą. Tikriausiai todėl dabar nemažai net diplomuotų lituanistų vos ne vos paskaito M. Daukšos ar K. Sirvydo raštus. Dabar, J. Gerulio Skaitymams tapus bibliografinė retenybe, verkiant reikia naujos senųjų raštų chrestomatijos. Ją rengiant nereikėtų verstis per galvą, o eiti J. Gerulio pramintu taku, vadovautis jo principais.

⁸ Pastarasis teiginys labai primena J. Gerulio pažadą antroje Skaitymų dalyje ”tas lytis ir tuos žodžius paaiškinti, kurie ne visiems lietuviams suprantami” (P. V.).

⁹ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, 6.

¹⁰ *Ten pat.*

Kai straipsnis buvo parašytas ir įteiktas spaudai, atkreipiau dėmesį į prof. J. Lebedžio raštuose išspausdintą pirmojo "Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijos" varianto dalykinę ir griežtoką recenziją (žr. *Lebedys J. Litanistikos baruose*, t. 2, V. : Vaga, 1972, p. 16-35), kurioje, be kitų dalykų, keliami tekstų atrinkimo bei pateikimo klausimai, kurie nėra diametraliai priešingi straipsnyje reiškiamoms mintims. Be to, iš minėto šaltinio aiškėja, kad tik po šios recenzijos, kuri baigiama gana griežta išvada, — "Visi minėti dalykai rodo, kad chrestomatija nėra užbaigta ruošti, bet ji labai reikalinga" (Ten pat, p. 35), — prof. J. Lebedys buvo pakviestas knygą redaguoti ir taisyti, bet, matyt, ne visais klausimais J. Lebedžio balsas buvo lemiamas.